

A MIGRÁNS HÁZI IDŐSGONDOZÁS GYAKORLATA – AUSZTRIA MINT BEFOGADÓ ORSZÁG PÉLDÁJÁN KERESZTÜL¹

Gábrriel Dóra

ÖSSZEFOGLALÓ

A társadalmi öregedés Európa és a világ számos országát érinti, mely új kihívásokat von magával az egyes társadalmakban. Ezen kihívások egyike az idősek gondozása, melynek egyik formája az érintettek által preferált otthoni környezetben biztosított gondozás. A gondozott hozzátartozói gyakran olcsó, külföldi munkaerőt bérelnek fel erre a munkára, hogy biztosítsák a beteg kényelmét, magukat pedig mentesítsék számos feladat alól. A tanulmány azon témaköröket tárgyalja, amelyek a házi idősgondozás szakirodalmában hangsúlyos kérdések. A gondozói munkát végző vándormunkásokhoz kapcsolódó nemzetközi kutatások elsősorban kvalitatív módszertanra épülő munkák, mely annak is betudható, hogy igen nehéz megbecsülni a sokszor illegális munkát végző migráns gondozók számát. A tanulmány Ausztria mint befogadó ország példáján keresztül mutatja be a házi gondozás intézményét, ahol ez a korábban szabályozatlan tevékenység rövid idő alatt legálissá vált. A gondozói munka intézményrendszerén belül, a befogadó országtól sokszor független ügynökségek, toborzóirodák és hálózatok szerepe szintén bemutatásra kerül. A tanulmány részletezi a migrációs helyzet miatt bekövetkezett változásokat a családi szerepekben és a családi munkamegosztásban, valamint kitér a globális egyenlőtlenségi viszonyokat fenntartó migráció gender-aspektusára is.

Tárgyszavak: házi idősgondozás, nemzetközi migráció, gondozási lánc

Gábrriel Dóra, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, PTE Demográfia és Szociológia Doktori Iskola, E-mail: gabriel@demografia.hu

¹ A tanulmány a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, az MTA Demográfiai Bizottsága, a Pécsi Tudományegyetem Demográfiai és Szociológiai Doktori Iskolája és a Statisztikai Társaság Demográfiai Szakosztálya által szervezett és 2016. június 8-án Budapesten tartott „Megöregedni ma...” című tudományos konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

BEVEZETÉS

Az egyre emelkedő várható élettartam, valamint az idős népesség arányának növekedése következtében nő a gondozásra szoruló idősök száma a fejlett országokban. A megváltozott családi viszonyok, a családi élet és a munka egyensúlyának eltolódása következtében az érintett családok sokszor kiközvetítik a gondozást a helyi ellátórendszeren keresztül, vagy igénybe veszik az olcsó külföldi, az esetek többségében női munkaerő szolgáltatásait. A tanulmány fókuszában a nemzetközi migráció kontextusába helyezett idősgondozói munkavállalás áll, melynek jellegzetessége, hogy a migráns munkaerő elsősorban a félperifériából a centrum felé, keletről nyugatra, illetve délről észak felé vándorol. Áttekintjük a gondozói munka és a házi idősgondozás nemzetközi szakirodalmát, és ezen belül külön hangsúlyt helyezünk az ausztriai idősgondozás rendszerére. A gondozói munkától nehezen választható el a háztartási munkát végző vándormunkások tevékenysége is, amely szintén részét képezi a szakirodalmi összefoglalónak.

A *gondozói munka* sokoldalú munka, mely azon „napi életfeltételeket termeli meg, melyek az alapvető emberi egészséget és jólétet teszik lehetővé” (Zimmerman et al. 2006: 3–4). A gondozói munka a háztartási munkák elvégzése és a ház menedzselése mellett az idősek, gyermekek, betegek és fogyatékkal élők ellátását is jelenti. A szakirodalom a gondozói munka védelmező, gondoskodó, érzelmekkel teli oldalát is kiemeli, amely a gondozás egyik kihagyhatatlan dimenziója, éppúgy, mint a munka feminin jellege. A *házi gondozás* (live-in care work) a gondozói munka azon fajtája, amikor a gondozó is a gondozásra szoruló otthonában él. A tanulmány erre a típusra helyezi a hangsúlyt. Glenn (1992) a gondozói munkát a fizetett reprodukzív munka faji felosztásaként mutatja be, s történeti perspektívába helyezi a fehér, középosztálybeli nők és a gondozói munkát végző, színes bőrű nők egymásrataltságát. Glenn megállapítása szerint a gondozói munkában egy nők és férfiak, valamint nők és nők közötti egyenlőtlen viszonyrendszer van jelen, amely a kizsákmányolás elemeit tartalmazza. A gondozói munka nem rendelkezik presztízzsel, illetve fizetésben és sokszor emberileg is alacsonyan megbecsült tevékenység. Emellett előfordul, hogy a munkavégző kiszolgáltatott helyzetben találja magát, ami az őt külföldre juttató intézményrendszernek és az információhiánynak köszönhető, valamint annak a globális egyenlőtlenviszonyrendszernek, amely a gondozói munka végzésére kényszeríti.

A közép- és kelet-európai migráció egyik sajátossága egyfajta körkörös migrációs minta (Gendera 2011). Wallace (2002) a közép- és kelet-európai migráció és mobilitás bemutatása során szintén a körkörös migráció fogalmával

dolgozik. Okólski a *befejezetlen migráció* (incomplete migration) fogalmát használja: olyan nemzetközi munkaerő-migrációt jelent, amely az industrializáció következtében alakult ki (Okólski 2001). Jóllehet Okólski a lengyelországi vándorlást elemzi, meglátása szerint fogalma érvényes lehet az összes közép- és kelet-európai országra. A befejezetlen migrációt általában rövid idejű, pár hetes külföldi tartózkodás jellemzi, mely esetben a munkavállalás nem dokumentált. Körkörös migráción a szakirodalom ismételt migrációs gyakorlatot ért, amely a kibocsátó hely és a célállomás között egynél többszöri kivándorlást és visszatérést foglal magában (Hugo 2013). A körkörös migráció abban különbözik az ingázástól, hogy nem napi, hanem annál ritkább mozgást jelent.

Az európai házi gondozók gyakorlatára, így az Ausztriában dolgozó gondozókéra is a körkörös migráció a jellemző. Ausztriában a házi gondozók váltásos rendszerben dolgoznak, amely az esetek nagy részében kétheti ott tartózkodást jelent (Bahna 2015), de akár négy hét vagy több hónap is lehet, attól függően, hogy milyen távol van a gondozó származási országa (Gendera 2011). Akár kétheti, akár havi váltásról van szó, munkarendjük napi 24 órás gondozást jelent, miközben a gondozott otthonában laknak. A heteken, olykor hónapokon át tartó külföldi munka a saját családtól való rendszeres távolmaradást eredményezi, azaz transznacionális életet alakít ki. A közép- és kelet-európai térség gondozói migrációjának egyik fő vonása, hogy a munkavállalónak nem áll szándékában huzamos ideig a befogadó országban maradni. A rendszeres hazatérés miatt a külföldön munkát vállaló házi gondozó sokszor nem tartja magát migránssnak, hanem úgy tekint magára, mint aki valójában sosem hagyta el a kibocsátó országot. Ezen vonásában a közép- és kelet-európai idősgondozók gyakorlata jelentősen eltér a világ sok más régiójának gyakorlatától, mint például a számban hatalmas gondozói munkaerőt kibocsátó Délkelet-Ázsiától, mely régió gondozói hosszú évekig, vagy akár évtizedekig nem térnek vissza hazájukba. A migráns házi gondozók további jellemzői, hogy külföldön csak minimális mértékben, vagy egyáltalán nem fogyasztanak, megkeresett munkabérüket hazaviszik otthon maradt családjuknak, akik a származási országban költik el az összeget.

A tanulmány négy fő egységre oszlik. Az első fejezet az osztrák társadalom főbb demográfiai változóit, az ausztriai házi gondozói szektor történetét, majd jelenlegi működését mutatja be. Ehhez a fejezethez tartozik az idősgondozás témakörének kutatás-módszertani szempontból való bemutatása is. A második rész a gondozást mint sajátos munkaerő-piaci szegmenst elemzi a toborzó ügynökségek és kapcsolati hálóik szerepének bemutatásával, továbbá röviden kitér a gondozó és gondozott közti kapcsolatra. A tanulmány harmadik része a házi idősgondozás egyik alapelemének, a nemzetközi migrációnak a szempontjait

veszi sorra. A fejezet a gondozói munka elvállalásának okaira, a munka körülményeire, valamint a munka és család egyensúlyának alakulása következtében kialakult jelenségekre tér ki. A negyedik fejezet a migráns munkavállalás következtében létrejövő transznacionális családokra, azok tipológiájára fókuszál, valamint arra igyekszik választ adni, hogy a transznacionális létnek milyen további hatásai lehetnek a családokra.

AUSZTRIÁBAN MEGÖREGEDNI

A tanulmány a migráns idősgondozás szociológiailag releváns kérdéseiről igyekszik globális képet adni, azonban a következő fejezet egy olyan közép-európai országra fókuszál, amely az elmúlt egy-két évtizedben jelentős számú külföldi gondozót fogadott be a társadalmi öregedés következtében kialakult hirtelen megnövekedett keresletnek köszönhetően. Az osztrák példa több szempontból is figyelmet érdemel. A gondozói és háztartási munka kutatása a délkelet-ázsiai nők vándorlásával kezdődött közel négy évtizeddel ezelőtt, és a térségből származó vándormunkások migráns munkavállalása azóta is kedvelt témája a hasonló kutatásoknak. Az eltérő migrációs mintázatok miatt azonban az európai példa is jól szemlélteti a térség sajátosságait. Ausztria elsősorban a tőle keletre fekvő közép- és kelet-európai országokból jut idősgondozói munkaerőhöz, mely migrációs csatornák hosszú történelmi folyamatok eredményeképp születtek. Jóllehet, Nyugat-Európa más országaiban is létezik a társadalmi öregedés demográfiai problémája, Ausztria sajátos példának tekinthető, ugyanis az állam az elmúlt évtizedben egy olyan szabályozási rendszert épített ki, amely a korábban feketén működő házi gondozás tevékenysége helyett legálisan munkavégzésre ösztönzi a bevándorlókat. Az ausztriai állami szabályozás példa lehet más, a külföldi idősgondozók foglalkoztatásában érintett országok számára is.

A következőkben néhány statisztikai adat bemutatására kerül sor. A közel 8,58 millió főt számláló Ausztriában a legfrissebb népességstatisztikai adatok² szerint 2015-ben 2,05 millió fő, azaz a népesség 24%-a érte el a 60 éves kort, az össznépesség 8,5%-a pedig 75 éves, vagy ennél idősebb volt. A WHO országokra bontott adatai³ alapján 2013-ban Ausztriában a 60 évesek várható élettartama a férfiaknál 22, a nőknél 26 év volt, míg a születéskor várható élettartam

² http://www.statistik.at/web_en/statistics/PeopleSociety/population/population_change_by_demographic_characteristics/population_by_age_and_sex/index.html (Letöltve: 2016.04.20.)

³ <http://apps.who.int/gho/data/view.main.680?lang=en> (Letöltve: 2016.04.21.)

a férfiak körében 79, a nőknél 84 év volt. Ezen adatok a többi német nyelvű ország értékeihez hasonlóak, míg a svájcínál enyhén alacsonyabbak, a németországi adatoknál pedig valamivel magasabbak. Az idősoros adatok szerint mind a születéskor várható élettartamban, mind a 60 év feletti várható élettartamban növekedés tapasztalható, ami a társadalmi öregedést vetíti előre, így a jelen tanulmány központi témájaként megjelenő idősgondozásra is hatással van.

Lényeges kérdés továbbá, hogy az időskorú személy milyen egészségi állapotban van. A születéskor várható egészséges élettartam a WHO szerint az Ausztriában élő férfiaknál 68, a nőknél 73 év, azaz az egyén több mint egy évtizedig számíthat különféle betegségekre. A WHO adatai alapján Ausztriában az összes halálozás 92%-át a nem fertőző betegségek⁴ által bekövetkezett halálozás okozza. A fizikailag leépült betegek között nagy arányban vannak olyan gondozásra szoruló páciensek is, akik a nehezen kezelhető demencia betegségével küzdenek. A demográfiai változásokkal szorosan összefüggő, elsődlegesen az idős korosztályt érintő demencia a kognitív funkciók leépülésével jár. A betegség Ausztria lakosait is egyre nagyobb mértékben sújtja, és az előrejelzések szerint mértéke növekedni fog. Míg 2010-ben az Ausztriában élő demens betegek száma 112,6 fő volt ezer főre vetítve, az előrejelzések szerint 2030-ra ez a szám 174,6, 2050-re pedig 262,2 lesz (Wancata 2014: 20). A betegség elterjedtsége és várható növekedése miatt a kormány lépéseket is tett, 2015 decemberében elindította Nemzeti Demencia Stratégia programját. A program céljai között megtalálható a demens betegek részvételének és autonómiájának javítása, a gondozói szolgáltatásokról való információk terjesztése, a demenciával küzdő emberek lakóhelytől függetlenül magas színvonalú gondozása, valamint a gondozók jobb minőségű oktatása és képzése. A demencia problémája az egészségügyi-gondozói ellátás minden szektorát, így a házi gondozók munkáját is érinti.

Az ausztriai házi idősgondozás története és jelene

Főként történelmi okokra vezethető vissza, hogy Ausztriában a szlovák és a magyar munkaerő a munkaerőpiac több szegmensében, de különösen az egészségügy területén, így a házi gondozásban is jelentős mértékben van jelen. Az ausztriai tartós gondozás intézményrendszerének az elmúlt évtizedben zajló

⁴ Nem fertőző betegségnek (noncommunicable disease, röviden NCD) a WHO definíciója szerint a kardiovaszkuláris betegségek (mint a szívinfarktus és a stroke), a rákos megbetegedés, a krónikus légzőszervi megbetegedések (mint a COPD vagy az asztma), valamint a diabétesz felel meg. Az összes halálozás 43%-át kardiovaszkuláris betegségek, 27%-ban rákos megbetegedések okozzák, 4%-ban a krónikus légzőszervi megbetegedés okozható, további 4%-ot a diabétesz tesz ki. http://www.who.int/nmh/countries/aut_en.pdf?ua=1 (Letöltve: 2016.04.21.)

átalakulása pedig azt határozta meg, hogy a rászorulóknak milyen mértékben veszik igénybe az informális, azaz családtagok, rokonok, vagyis nem intézmények általi gondozást. Az ausztriai tartós gondozás három pillérré épül, amelyek a szociális ellátás, a családi gondozás, valamint a készpénzért való (*cash-for-care*) gondozás köré szerveződnek (Österle – Bauer 2012). A gondozói rendszerben tehát készpénzes és természetbeni juttatások kombinálódnak, de a hangsúly a készpénzes juttatáson van. A szociális szolgáltatások az intézményes ellátást és az otthoni ellátást jelentik.⁵ Az informális gondozói szektort, amely az 1990-es évek elejére, a vasfüggöny megnyitását követően épült ki Ausztriában, elsősorban a készpénzért való gondozás jellemzi, mely séma az univerzális alapelveket kombinálja a családi felelősséggel. A *cash-for-care* házi gondozás egyértelmű előnye, hogy az idős, beteg rászorultaknak nem kell elhagyniuk otthoni környezetüket, hiszen házhoz érkezik a segítség, továbbá a vásárlóerőt is növeli, mivel a juttatásban részesülő személy oszthatja be a kapott összeget. Az egyéni döntésen alapuló rendszer működését igazolja, hogy 2010-ben Ausztriában a rászorulóknak nagyjából 80%-a vett igénybe informális gondozást a formálissal szemben (Riedel – Kraus 2010).

A tartós gondozási ellátások terén jelentős változtatásokat vitt végbe az osztrák kormány, melynek alapja az 1993-ban bevezetett *gondozópénz* (Pflegegeld) volt (Österle – Bauer 2012, Gendera 2011). A gondozópénz egy adón alapuló készpénzes juttatás, melyre az összes fogyatékkal élő vagy rászoruló csoport jogosult, ami független a rászoruló korától vagy a tartós gondozás igénylésének okától. A juttatásnak hét fokozata létezik. Az első szintnél a gondozási szükségletnek meg kell haladnia a havi 60 órát, míg a legmagasabb, hetedik szintnél a havi 180 órát. 2010-ben az első szintre 154 eurót, a 7-es szintre 1656 eurót fizetett az osztrák állam (Riedel – Kraus 2010). Az összeget közvetlenül a gondozásra szoruló beteg kapja, aki saját belátása szerint költheti el azt. Ez lehet gondozáshoz kötődő kiadás, például otthona speciális felszereltségének bővítése, vagy gondozói szolgáltatás vásárlása, ami akár a gondozó családtag kifizetése is lehet. A gondozópénz bevezetése hozzájárult az informális gondozás piacának fellendítéséhez, ugyanis a havi támogatás a felfogadott házi idősgondozóval járó kiadások egy jelentős részét fedezte.

⁵ Az intézményes kereteken belül folyó szolgáltatások bentlakásos és napközis idős otthonokat, valamint nappali és éjszakai gondozói központokat foglalnak magukban, mely intézményeket az önkormányzatok, a tartományok vagy az egyházi szervezetek biztosítják, míg az otthoni ápolást inkább a non-profit szervezetek látják el (Riedel – Kraus 2010).

A migráns házi idősgondozók munkavállalásának szabályzásában 2006-ban történt fordulópon. A 2006-os választási kampány alatt különös figyelmet kapott a rászoruló személyek otthonában dolgozó, nem regisztrált, irreguláris migráns gondozók munkavállalásának kérdése. Ekkor számos helyi politikai vezetőről derült ki, hogy otthonában illegálisan alkalmaz migráns házi gondozót, ami a média figyelmét is felkeltette. A közbeszéd és médiavisszhang elkerülhetetlenné tette, hogy a szakértők lépést tegyenek az ügyben, és szakpolitikákkal szabályozzák a migráns gondozók munkavállalását. Így született meg 2006 őszén az ún. amnesztia törvény, mely szabályozás hiányában rövid időre biztosította a migráns házi gondozók számára a legális és illegális foglalkoztatás közti szürke, azaz a megtúrt zónát (Österle – Bauer 2012). A következő évben, 2007-ben lépett életbe a migráns házi gondozás két legális formája: az elterjedtebb magánvállalkozói, valamint a munkaadó-munkavállaló viszonyt magában foglaló típus. Emellett az Egészség és Gondozás Törvény (Health and Nursing Act) egy új szakmai profilt is létrehozott, a *személyi gondozót*, mely státus feltétele mindössze egy 168 órás gondozói képzésen való részvétel, vagy legalább 6 hónapos releváns szakmai tapasztalat. A rászorulóknak járó összegek az elmúlt években nem, vagy kis mértékben változtak: 2011-ben havi maximum 550 euró járt annak a gondozottnak, aki magánvállalkozó gondozót fogadott, és maximum 1100 euró annak, aki a gondozót alkalmazottként fogadta az otthonában. A modell egyik fő előnye, hogy figyelembe veszi, hogy a gondozók váltásokban dolgoznak, azaz két- vagy háromhetente ingáznak az otthonuk és a munkaadójuk otthona közt. A bevándorló alkalmazott bejelentésével járó magas költségek miatt azonban a munkavállalók túlnyomó része az alkalmazotti státusz helyett a magánvállalkozói státusz lehetőségével él.

Az Ausztriában dolgozó migráns házi gondozók számának becslésére több adat is létezik. Schmid szerint 2006-ban megközelítőleg 30 ezer migráns idősgondozó dolgozott 15 ezer osztrák háztartásban (Österle – Bauer 2012). Bahna úgy találta, hogy 2011-re közel 40 ezret tett ki a regisztrált gondozói munkát végzők száma (Bahna 2014). A munkavállalási szabályozások utáni időszakban Bahna az Ausztriában dolgozó szlovák házi gondozók összlétszámát 2011 végére 17 ezerre tette, mely adat a szlovák Munkaerő Felmérésből, valamint a szlovák Statisztikai Hivatal adataiból származik (Bahna 2014). A szakirodalomban nem található olyan becslés, amely az Ausztriában dolgozó magyar házi gondozók számának meghatározására tesz kísérletet.

MÓDSZERTAN

Az Ausztriában dolgozó szlovák házi gondozókkal foglalkozó kvantitatív kutatás (Bahna 2014) szerint a gondozóként dolgozó szlovákok helyzetét jobban meghatározza a szlovákiai gazdasági helyzet és magas munkanélküliségi ráta, mint a befogadó országban véghezvitt politikák. A szlovák gondozók reprezentív mintáját három adatbázis segítségével hozták létre: a 2011-es Careworkers survey, a Slovak Labor Force Survey, valamint az ausztriai társadalombiztosítási adatokból. Az adatokból jól látszik, hogy a magukat munkanélkülinek mondó gondozók 2009–2011 között jóval nagyobb arányban voltak jelen ausztriai gondozóként, mint a 2006 előtti időszakban.

A kutatások többsége azonban többnyire kvalitatív módszertant alkalmaz a házi idősgondozás témájának felderítéséhez. A témakört az interjúzás, azon belül a félig strukturált interjútechnika módszerével kutatták (Luz Ibarra 2013, Fjell 2010, Isaksen 2010, Williams – Gavanas 2008, Lutz–Möllenbeck 2011, Parreñas 2001, stb.), de mélyinterjúkra (Turai 2014), narratív-biográfiai interjútechnikára (Lutz – Möllenbeck 2011), valamint idősgondozás témakörében kvantitatív kutatásra is látunk példát (Bonsang 2009, Bahna 2014). Az áttekintett tanulmányok között az egyik legnagyobb volumenű kutatást Luz Ibarra vezette le, aki 168 interjút készített mexikói származású informális háztartási dolgozókkal, akiknek többsége idősgondozói feladatokat látott el Kaliforniában. Kutatásának alapját egy három nyáron át (2009–2011) folytatott etnográfiai terepmunka adta, mely keretében nyitott és félig strukturált interjúkat vezetett le 40 női és 4 férfi gondozóval. Kutatása a megelőző kutatási szakaszokkal együtt időben 1994-től 2011-ig tartott, interjúalanyai felderítésénél a hólabda-módszert alkalmazta. Kutatása során a bevándorló mexikóiak indíttatását és strukturális elhelyezkedését tárta fel a helyi gondozásban. A tanulmányból kiderül, hogy a formális szektor hiányosságai miatt érkeznek az informális szektorba. Explicit módon egyvalaki állította magáról, hogy aktivista, de a többiek is arról számoltak be, hogy munkájukkal a formális gondozás esetében tapasztaltnál jobbat akarnak tenni a gondozói rendszert. Ezt pedig többek közt a sajátos gondozási formaként létrejött ún. családi csoportok révén sikerül elérni, ahol egymás közt osztják fel a gondozói munkát.

Luz Ibarránál is nagyobb adatfelvételt folytatott le Turai Tünde, aki 199 interjút készített időseket gondozó kelet- és közép-európai gondozókkal, a gondozók családtagjaival, gondozásban részesülő személyekkel, munkaadókkal, valamint ügynökségek és egyéb kapcsolódó intézmények munkatársaival (Turai 2014). A különböző migrációs terekben létrejövő diskurzusok feltárását, a magyar, romániai és kárpátaljai nők migráns-identitásának megismerését tűzte ki cé-

lul. Kutatói kérdései közül többek közt arra is választ ad, hogyan látja magát a gyermekét elhagyó anya, vagy milyenek látja saját etnikai csoportját külföldön a migráns nő. A migráció irányától függő különböző diskurzusokat ismerhetjük meg az egyes interjúalanyok elbeszéléséből, mint például a kárpát-medencei etnikai alapú diskurzust, vagy az Izraelben tapasztalt egzotikum-diskurzust, illetve áldozat- és szenvedéssdiskurzust. Turai arra a következtetésre jut, hogy az elemzett diskurzusok a migrációból fakadó másság, a munka alacsony státusa, valamint a fizetett–nem fizetett munka kettőssége következtében alakulnak ki.

A munkaerőként alkalmazott migránsok és a be nem jelentett munka kapcsolatáról Fjell (2010) készített egy 10 interjút elemző esettanulmányt. Interjúalanyai nem a migráns munkavállalók, hanem a munkaadók voltak, a Norvégiában többnyire kelet-európai női takarítókat foglalkoztató személyek. E nézőpont miatt magáról a takarítási szolgáltatásról mint üzletről csak keveset tudunk meg, hiszen a munkavállalók tapasztalatát nem ismerteti a szerző. Ezen módszertani hiányossága ellenére azonban az a jelentősége ennek a cikknek, hogy az informális gondozáshoz hasonlóan az illegális kérdésköre is megjelenik és elemzésre kerül benne. A tehetős, iskolázott, állandó munkahellyel rendelkező, középosztályhoz tartozó interjúalanyok narratívái azt mutatják, hogy a munkaadók alapvetően elutasítják a feketemunkát, de sokszor úgy érzik, hogy belekényszerültek ebbe a helyzetbe, és ezt el kell fogadniuk, mert „így működik a társadalom” (Fjell 2010: 105). Szintén skandináv példa Lise Widding Isaksen (2010) kutatása, mely kvalitatív módon igyekezett feltárni a norvégiai informális idősellátást. Nyolc orosz anyanyelvű, lett származású ápolónőt, és azok Lettországból maradt családját interjúvolta meg. Az összesen 27 interjút magában foglaló kutatás fókuszában a családi döntéshozatal, valamint az intézményi háttér, a tengerentúli toborzás adta lehetőségek, azaz a gondozás transznacionális jellege állt. A transznacionális terek (Faist 2000) azért is örvendenek nagy érdeklődésnek, mert kihívások elé állítják a család hagyományos értelmezését, valamint a jóléti állam mint nemzetállam-specifikus társadalmi intézmény fogalmát (Isaksen 2010). Isaksen arra igyekszik választ találni, hogy az ápolók bevándorlása miként alakítja a társadalmi intézményeket és hozza létre a gondozás transznacionális tereit.

Williams és Gavanas (Lutz 2008) tanulmánya módszertani szempontból szintén megemlítendő. Empirikus kutatásukban 47 gyermekgondozásban és háztartási munkában dolgozó nővel, valamint 34 munkáltatóval (anyával és apával) készítettek félig strukturált interjúkat Anglia, Spanyolország és Svédország területén. A két csoportot különválasztották, így nem kapcsolódtak egymáshoz a kérdezett személyek. Emellett 21 munkáltató ügynökséggel is folytattak interjúkat a gyermekgondozási és migrációs rendszerek kapcsolatának mélyebb megértéséért. A tanulmány sze-

rint az interjúalanyok éppolyan erős munkavállalói identitással rendelkeztek, mint anya-identitással. Végül megemlítendő a szintén interjútechnikával dolgozó Lutz – Möllenbeck (2011) páros, akik 22 narratív-életrajzi interjút készítettek Németországban idősgondozást és háztartási munkát végző ukrán és lengyel migráns nőkkel, valamint 41 narratív interjút családtagokkal. A munkavállalás transznacionális jellege, az intézmények, éppúgy, mint a gender-alapú megközelítés jelentős szerepet játszanak elemzésükben. A cikk bemutatja a német rendszer informális, a migránsok által végzett ellátásra való ráutaltságát, melyet a társadalmi-gazdasági, a munkacsalád egyensúly változásaiban, valamint az intézményekben lát.

GONDOZÁS

Idősgondozás a világ különböző pontjain

A következőkben a globális térben megvalósuló házi idősgondozás azon elemei kerülnek tárgyalásra, amelyekre a nemzetközi szakirodalomban gyakran találunk hivatkozást. Ide tartoznak a rekrutálás és kiválasztás szempontjai, a házi idősgondozás intézményrendszere, az ügynökségek munkája, a munka intim jellegének következményei. Különböző európai országok más és más intézkedéseket vezetnek be az egyre növekvő szükségletek kielégítésére, melyek otthoni ellátást biztosítanak a rászoruló időskorúaknak, akár készpénzes, akár természetbeni kompenzációval. Észak-Amerika mellett Nyugat-Európában is elterjedt, s egyre inkább bevett gyakorlat, hogy a családok külföldi munkaerőt alkalmaznak a házi gondozói feladatra. A modell a *migráns a családban* nevet viseli. Egyes adatok szerint például Olaszországban a privát módon fizetett gondozók 10,5%-a migráns házi gondozó, Görögországban ez az arány 5,5%, az Egyesült Királyságban 1,5% (Porat 2010). Más források azonban ennél sokkal nagyobb számokat közölnek. Cangiano szerint Olaszországban közel 830 ezer házi gondozó lát el idős felnőtteket az olasz háztartásokban, akik 90%-a külföldi nemzetiségű gondozó, nagy részük pedig szabályos munkaszerződés nélkül dolgozik (Cangiano 2014). Az adatok közötti szembetűnő eltérés egyik oka a munkát végzők dokumentációjának hiányossága, valamint különböző források használata lehet. Olaszország esete azért is sajátos, mivel a gondozói migrációs csatornák évtizedek óta stabilan működnek a mediterrán ország és Kelet-Ázsia, valamint Kelet-Európa között. Így a 90% körüli migráns házi idősgondozói arány nem tekinthető irreális becslésnek.

Izraelben a rászoruló csak természetbeni juttatásként kaphat otthoni gondozást, melyet a jövedelme alapján határoznak meg, és regisztrált otthoni gondo-

zói ügynökség révén juthat hozzá (Porat 2010). Amennyiben az illető nem jogosult az ellátásra, de szeretne házi gondozót alkalmazni otthonában, magánúton fordulhat ügynökségekhez. Izraelben az időseket ellátó házi gondozók 25%-a bevándorló (Porat 2010). Nekik egy 67 órás képzésben kell részt venniük, ahol a háztartás és személyi gondozás alapvető ismereteit szerzik meg.

A toborzás, az ügynökségek és a kapcsolatháló szerepe

A külföldi házi gondozói munka egyik kulcskérdése a munkaerő rekrutációja. A toborzásra egy külön iparág fejlődött ki, melyen belül az ügynökségek más és más stratégiákat alkalmaznak. Két eltérő toborzó ügynökségi profil ugyanakkor egyértelműen elkülöníthető. Az egyik olyan egészségügyi szakembereket keres, akiket a formális szektorban, azaz kórházakban, idősek otthonában tud foglalkoztatni, a másik háztartásokba toboroz gondozói munkaerőt (Gendera 2011). A jelen tanulmány a háztartásokba közvetítő ügynökségi profilra fókuszál, ugyanakkor megemlítenéd, hogy olykor előfordulhat mozgás a két csoport között, vagy egy munkaközvetítő ügynökség mindkét szektorral foglalkozik. A toborzó ügynökségek a gondozók felkeresésében, kiválasztásában, képzésében, valamint munkaerő-piaci elhelyezésében is fontos szerepet játszanak, a nyújtott szolgáltatásokban és a feltételekben azonban jelentősen eltérhetnek (Loveband 2004). Az ügynökségek szolgáltatásait a migráns házi gondozók a munkavállalás különböző szakaszaiban veszik igénybe. Van, aki a munkavállalás kezdetén, munkakereséskor, mások viszont az ügynökség különböző szolgáltatásait figyelembe véve évekig kapcsolatban állnak vele. A régió belüli otthoni idősellátásra való megnövekedett igényt jól illusztrálja, hogy míg 2007-ben nagyjából 37 ügynökség létezett Közép-Európában, akik Ausztriába is toboroztak munkaerőt (Gendera 2011), napjainkra a táguló piac következtében ez több tízszeresére nőtt.

Ami a munkaközvetítő ügynökségek típusait illeti, lehetnek ügynökségek és szervezetek, transznacionális együttműködések, instrumentális hálózatok, referencia-hálózatok (Gendera 2011). Az ügynökségek és szervezetek olyan formációk, ahova a rászoruló beteg közeli rokona tagdíj ellenében regisztrál, majd miután a külföldi gondozó is regisztrált a szervezet oldalán, az ügynökség megtalálja a család elvárásainak megfelelő migráns gondozót. A jelenség globális, Európán kívül is hasonló elven működik a rendszer. Tajvanban például a házi gondozókat közvetítő ügynökséget a munkaadó család keresi meg, és kéri, hogy lássa el szükséges munkaerővel (Liang 2011). Itt a házi cselédek képzése komoly tréninggel jár, melyre a brókerek kifejezetten olyan lányokat keresnek meg, akik alacsony státusúak, alacsonyan iskolázottak, vagyis könnyű őket ke-

zeleni, alázatosságra bírni. A következő forma a *transznacionális együttműködés*, ahol az ügynökség díj ellenében megszervezi a kiutazást, megoldva ezzel a munkavállaló logisztikai problémáit. Az *instrumentális hálózatok* lehetővé teszik, hogy a munkavállalók az ügynökséget megkerülve jussanak jó minőségű szolgáltatáshoz. Ez a kölcsönösségen és bizalmon alapuló *referencia-hálózatoktól* abban különbözik, hogy a két fél között kereskedelmi tranzakció zajlik le, azaz a munkavállalást megszervező fél anyagi hasznot tud realizálni a kapcsolatból.

A kapcsolati tőke szerepe

Számos esettanulmányban olvasható, hogy a munkatalálás során a kapcsolati tőke mozgósításának módszere könnyebben vezet eredményre, mint például a fizetett reklámok vagy az online álláshirdetések. Egy a Lengyelországba vándorló ukrán nők eseteit elemző tanulmányban olvashatjuk egy ápolónő, Svetlana történetét, aki Lengyelországba való érkezése idején olyannyira nem rendelkezett gazdasági tőkével, hogy magára a kiutazásra is kölcsön kellett kérnie (Kindler 2008). Egy ukrán barátja látta el szállással, aki munkát már nem tudott neki biztosítani. Végül az elvált édesanya a lengyel főbérője hálózatán keresztül kapott egy munkaajánlatot, ami a későbbiekben megélhetését biztosította. További példa a kapcsolati tőke mozgósítására Valentina esete, aki a Fülöp-szigetéről ment Olaszországba dolgozni a nővére után (Parreñas 2008). Valentina nővére az első volt a családból, aki megtette ezt a rizikós lépést, pár év múlva viszont már húga kiutazását finanszírozta. Az évek alatt több családtag is megérkezett Olaszországba, egyikük sem legális úton. A jelenség hátterében szintén az áll, hogy a nem dokumentált migránsok szociális hálózatukat aktivizálják külföldi munkavállaláskor (Lutz-Möllenbeck 2011). Az Ausztriába áramló közép- és kelet-európai idősgondozók nagy arányban alkalmazzák a régió belüli munkaerő-közvetítő cégek szolgáltatásait, de amint kellő információhoz jutnak a befogadó országban, ugyanúgy előfordul, hogy elkezdik alkalmazni a kapcsolathálójukat is, és egymást ajánlva szerzik meg a következő kliensüket.

Gondozó és gondozott kapcsolata

A migráns házi gondozó és a gondozott kapcsolata a szakirodalom fontos szeletét teszi ki, melyhez szorosan kötődik a gondozói szolgáltatással való elégedettség. Iecovich Izraelben folytatott kutatásából megismerhetjük, hogy mennyire elégedettek a betegek a bentlakásos és nem bentlakásos gondozással (Iecovich 2007). A kutatás arról számol be, hogy a gondozókkal együtt élő gondozottak

szignifikánsan elégedettebbek, mint azok, akikkel nem lakik együtt a gondozó, annak ellenére, hogy ezen gondozottak betegebbek voltak, gyermekük pedig nem volt elérhető közelségben. Ennek oka többek közt abban keresendő, hogy az együttélés jobban lehetővé teszi, hogy a gondozó megértse a beteg szükségleteit és vágyait. Ugyanakkor fontos szempont a házi idősgondozók korábbi gondozói tapasztalata is, azaz hogy ellátott-e akár intézményben, akár otthonban idősgondozói feladatot. Egy szintén izraeli, házi gondozással foglalkozó kutatásban a gondozó és gondozott közötti kapcsolatmintákat vizsgálták (Porat – Iecovich 2010). A kutatás arra világított rá, hogy a személyes jellemvonások közti hasonlóság, valamint a kommunikáció minősége jobban számít, mint például a nyelvismeret, de a hasonló kulturális háttér is segítette a jó kapcsolat kialakítását.

MIGRÁCIÓ

A külföldi idősgondozók kiszolgáltatottsága

Az idősgondozást végző munkaerő mindenekelőtt a gyermeke(i) jövője érdekében dönt a főként gazdasági okokból való külföldi munkavállalás mellett, ami legitimálja az anya, vagy akár mindkét szülő döntését (pl. Leinaweaver 2010, Parreñas 2001, Luz Ibarra 2013). Ugyanakkor a szülők és más közeli családtagok anyagi támogatása céljából is szoktak vállalni házi idősgondozást. A migrációról szóló döntéshozatal, majd az ezt követő migrációs aktus tehát egy olyan manőverezésre épül, amikor a vándormunkát választó személy az érintett háztartás tagjai érdekében igyekszik optimalizálni a lehetőségeit. Kvalitatív kutatások arra is rámutatnak, hogy az elvándorló nő az ellene irányuló családon belüli erőszak, vagy épp hűtlen férje elől menekülve, egy jobb élet reményében telepszik le külföldön (Parreñas 2001). A tradicionális társadalmi szerepektől való megszabadulás is motorja lehet egy távoli országban való munkavállalásnak, ahol a fizikai távolság felszabadítóan hat a vándormunkát végző személyre. Tanulmányok több ilyen esetet is ismertetnek, elsősorban Délkelet-Ázsiából, a Fülöp-szigetetről, de a jelenség feltehetően Európán belül is előfordul.

A migráns házi idősgondozás szakirodalmában nem jelent meg olyan tanulmány, amely arról számolt volna be, hogy inkább szakmai szempontból választotta valaki az idősgondozói munkát, mintsem gazdasági megfontolásból. Ez a jelenség azt a szakirodalomban is megfogalmazott kérdést veti fel, hogy mennyire nevezhető professzionálisnak a házi idősgondozói munka, mely fizikailag és érzelmileg is megterhelő, és nem bír társadalmi presztízzsel. *Migration and*

Domestic Work című művében Lutz felhívja a figyelmet arra, hogy a háztartási munka nem csupán egy a számos munkaerő-piaci szektor közül, hanem egyedi sajátosságokkal bír (Lutz 2008). A gondozói munka amellet, hogy nem feltétlenül igényel szakképzést, azért különbözik más munkáktól, mert az *intimitás*, a mások személyes életterébe való behatolás különösen nagy szerepet kap. A házi idősgondozók túlnyomó többsége a gondozott otthonában lakik, ahol elkerülhetetlen, hogy a munkavégzés során kialakuljanak érzelmek a gondozó és gondozott között (Porat – Iecovich 2010).

Akár baráti alakul a kapcsolat, akár nem, a migráns idősgondozók a hasonlóan gondozást vagy ápolást végző helyi dolgozóknál alacsonyabb bérért végzik a munkájukat. Ausztriában a magyar munkavállalók már napi 40 euró körüli bérért is elvállalják a 0–24 órás házi idősgondozást, azaz a kétheti munkájukért kapott fizetésük nem haladja meg a 600 eurót. Összehasonlításként, egy kórházi ápoló nettó havi fizetése Ausztriában 2100 USD volt 2002-ben, heti 40 óra munkáért.⁶ 2016. január 1-jén Ausztria nem alkalmazott nemzeti minimálbért (Eurostat), így lehetséges az, hogy a legális munkavállalók havi keresete eltérő. Az országoként eltérő szabályozástól függetlenül rendszeresen előforduló eset, hogy a gondozó informális munkavégzésre kényszerül, de az is megesik, hogy nincs tisztában saját munkavállalói státusával. A házi gondozókról szóló írásokban az egyik központi kérdés a munkavállalás informalitása, ami összefüggésben áll azzal, ha valaki nem dokumentált, azaz irreguláris⁷ bevándorlóként érkezik a befogadó országba. Az informális munkavégzésért nem lehet kizárólag a gondozót okolni. Az általában jól kereső, magas státusú munkaadók sokszor írásos szerződés nélkül, készpénzben fizetnek alkalmazottaiknak, megkerülve a hivatalos dokumentációt. Ezzel szemben olyan esetről is van ismeretünk, amikor a külföldi munkavállaló kérése volt, hogy ne legyen bejelentve, hogy magasabb bért fizessen neki a munkaadója (Fjell 2010). Az informális munkavállalás mértéke a migráns idősgondozó munkaerők körében országoként változik. Lutz kutatásai alapján Németországban például viszonylag kevés bejelentett külföldi idősellátót tartózkodik, szemben Ausztriával, ahol az elmúlt két évtized politikai és médiaeseményeinek következtében sikerült kiépíteni egy jól működő, a törvények betartására ösztönző házi idősgondozói rendszert.

A kutatások keveset foglalkoznak azzal, hogy a migráns munkavállalók mennyire vannak tisztában a befogadó országban kijáró jogaikkal, valamint az alkal-

⁶ <http://www.worldsalaries.org> (Letöltve: 2016.07.11.)

⁷ Az *irreguláris* migránsok olyan külföldiek, akik nem rendelkeznek munkavállalási engedéllyel vagy nem legális az országban való tartózkodásuk (Gendera 2011).

mazó családnak mennyi ismerete van a házi gondozó jogairól. Egy izraeli tanulmány ezer fős mintán végzett elemzésében tesz kísérletet a téma körüljárására (Green – Ayalon 2015). Mintájukba idős felnőttek (azaz potenciális gondozottak), migráns házi idősgondozók, valamint idősgondozót alkalmazó családtagok kerültek. Az eredményeik szerint mindhárom csoportnak részleges információi voltak a házi gondozók jogairól, azonban a korosodó felnőtteknek, azaz a szolgáltatásban részesülő személyeknek volt a legkevesebb ismeretük.

Genderbe ágyazott migráció

A társadalmi nemek közti viszony mindig is fontos volt a globális migrációról szóló diskurzusokban, a házi gondozás tárgyalásánál pedig a *gender* rezsim (Lutz 2008) különösen jelentős, mivel a nemzetközi migrációban az alacsony presztízsű gondozói munka női dominanciájú munkának minősül. A jelenséghez a *migráció feminizációja* (Castles – Miller 2003, Vause 2015) kifejezés kapcsolódik, mely jelenti egyrészt a migrációban résztvevő nők arányának, másrészt abszolút számának növekedését. Castles érvei szerint korábban a munkaerő-migráció és a menekültmozgalmak inkább a férfiakhoz kötődtek, a nők inkább családegyesítés miatt vettek részt a migrációban, azonban a hatvanas évektől ők is aktívan vállalnak munkát külföldön. Más jelentéstartalommal bír, ha a nők autonómiával társuló megnövekedett gazdasági mobilitást értjük feminizáció alatt (idézi Vause 2015). Az autonóm döntéshozatal mérése azonban nem mindig egyértelmű, s ezen esetekben sem tudni pontosan, mi idézi elő a női migrációt. A gondozás vonatkozásában elmondható, hogy bár a kivándorló gondozók gazdasági függetlenségre tehetnének szert a külföldön megkeresett pénzzel, az összeget ritkán költik el a befogadó országban saját maguk életkörülményeinek javítására, az inkább a származási országukban kerül felhasználásra. Amennyiben a kivándorolt családtag évekig nem látogat haza, amellett, hogy nem lát közvetlen hasznot a kint megkeresett pénzből, ellenőrizni is kevéssé tudja, mibe investálják bele otthon a kedvezményezettek. A jelenség nem csak családon belül jelentkezik. A kivándorolt nők a befogadó országban munkahelyükön, a munkaadó családnál, a közvetítő cég vagy a szállító cég által bármikor találkozhatnak a kizsákmányolás különböző formáival. Ez megnyilvánulhat bántalmazásban, szexuális visszaélésben, megalázó munka- vagy lakhatási körülményekben. Fontos megjegyezni, hogy a férfi migráns munkavállalók szintűgy globálisan érintettek a problémában. A médiából jól ismert, hogy az Egyesült Arab Emírségekben munkát végző migráns munkavállalók embertelen, egészségükre káros, testi épségükre veszélyes, a munkavédelmi előírásoknak korántsem

megfelelő munkafeltételek közé vannak kényszerítve, és lakhatási körülményeik még munkavállalási helyzetüknél is rosszabbak (lásd például: Sönmez et al. 2011). Ugyanakkor a Nyugat-Európába vándorló európai vendégmunkás férfiak is szembesülnek a kizsákmányolás jelenségével (Castles 2006).

A feminista irodalom foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy mi vezetett a gondozói munkát is magában foglaló társadalmi újratermelés elnőiesedett állapotához, s ennek milyen következményei vannak. Fraser kulturális-történeti magyarázata arra világít rá, hogy a társadalmi újratermelés gazdasági termeléstől való elválása a nemi felosztás jellegét is magában hordozza, mely folyamat a kapitalizmus felerősödésével bontakozott ki (Fraser 2016). Fraser szerint a gondozói munka válsága abban áll, hogy a társadalmi újratermelés kapacitásai kimerültek, valamint az állami támogatás hiánya is hozzájárult a gondozói munkaerő kommodifikációjához. Ez azonban csak azoknak jelent hasznot, akik megtehetik, hogy megvásárolják a gondozói munkaerőt, azaz jellemzően a nyugati társadalmakban fennálló gondozói hiányra jelent választ. A migráns nő tehát olcsó árucikké válik. Liang így fogalmaz: „Az elmúlt három évtizedben a Harmadik Világbeli nő egy új árucikk lett, akit az anyaországa abból a stratégiai célból exportál, hogy segítse a gazdaság fejlődését.” (Liang 2011: 4). Az elmúlt évtizedek tapasztalata azonban azt mutatja, hogy nemcsak a Harmadik Világ, hanem Közép- és Kelet-Európa női is közvetlenül érintettek a kérdésben.

Karrier vs. családi gondozói teendők

A házi idősgondozás körkörös jellege a migráción kívül a fizetett – nem fizetett munka váltakozásának kontextusában is tetten érhető. Erről a körforgásról beszélünk, amikor valaki az otthoni, nem fizetett munkát elhagyja egy hasonló, de fizetett tevékenységért. Ilyen a filippínó anya, aki azért nem tudja felnevelni saját gyermekét a Fülöp-szigeteken, mert Rómában valaki másnak a gyermekét neve-li. Míg külföldön dolgozik, felfogad valakit a kibocsátó országban, hogy helyette végezze el gyermeke gondozását (Parreñas 2008). A felfogadott munkaerő az anyaországban éppúgy lehet nem fizetett, mint fizetett. Az előbbi esetben az otthon maradt hozzátartozókra, például a nagyszülőkre hárul a gondozás feladata. A jelenség ugyanígy előfordul az idősgondozásban is, azaz amikor a migráns idősgondozó valaki más édesanyját ápolja, míg sajátjához egy idegen idősgondozó jár. A gondozói munka tehát bármikor átválthat nem fizetett munkából fizetett munkává, vagy épp fordítva, fizetett munkából nem fizetett munkává (Lutz 2008) egy családtag vagy barát hirtelen bekövetkezett betegsége, annak gondozása esetén.

A munka-család egyensúlyának eltolódásáról a társadalmi nemek egyenlőtlenségének figyelembe vételével beszélhetünk, ahol mindkét szereplő, azaz az alkalmazó és az alkalmazott oldaláról is szükséges vizsgálni a viszonyokat. A többnyire középosztálybeli családok, akik munkaerőt bérelnek fel a gondozói feladatokra, szabadon építhetik karrierjüket, folytathatnak különféle szakmai vagy egyéb tevékenységet ahelyett, hogy maguk látnák el rászoruló családtagjaikat. Mivel a fejlett társadalmakban a karrierépítés egy általánosan elfogadott érték és igény, a családtagokra nem nehezedik az a társadalmi nyomás, hogy ezzel a családon kívüli világ felé el kell számolniuk. A gondozói szolgáltatás igénybe vételével időt és szabadságot nyernek, jutalmazásként pedig a karrierjükben való előrelépés lehetőségét, nagyobb felelősséget, vagy épp több fizetést realizálhatnak. Ezzel szemben a gondozó legtöbbször családját hátrahagyva indul neki más országnak, így részéről a hagyományos családi elvárások nem tudnak maradéktalanul teljesülni (Lutz - Möllenbeck 2012). A gondozásban a nőekkel kapcsolatos konvencionális elvárások a gyermeknevelésre, a háztartás vezetésére, a családi légkör megteremtésére, valamint a család szociális kapcsolatainak fenntartására vonatkoznak, jelen esetben azonban a kenyérkereső szerep, a háztartás kiadásainak finanszírozása is társul az egyéb felelősségek mellé. Az idősgondozó nők országok közötti áramlása tehát felerősíti az egyenlőtlen viszonyokat a vándormunkást befogadó társadalmak női, valamint az idősgondozó nők között.

A társadalmi nemek egyenlőtlensége és a migráció kapcsolatának témájában gazdag kutatási eredményekkel szolgálnak a Skandináv országok. Az északi államokban, ahol kiemelkedően magas fokú a gender-egyenlőség, a nők bővülő karrierlehetőségei miatt megnövekedett az igény a megfizethető gondozói szolgáltatásokra. Ezen szolgáltatásoktól függnék azon személyek, akiknek egyik vagy mindkét szülője otthoni ellátást igényel. Egy esettanulmányban olvasható az orosz anyanyelvű, lett nemzetiségű Zofia példája, aki Norvégiába vándorolt, hogy fizetett munkaként betegeket lássson el, otthon maradt családjának pedig hazaküldjön keresetéből. Zofia egyszerre két családról is gondoskodik, az egyikért ingyen, a másikért fizetés ellenében vállal felelősséget. A lett nő munkavállalásával fenntartja a norvég nők család-munka világának egyensúlyát, hiszen jelentős terhet vesz le a helyi női munkaadója válláról (Isaksen 2010). Azon terhek, amelyeket korábban a helyi társadalom női tagjai viseltek, most a bevándorló nőkre hárulnak. Az alkalmazó mentesül a hagyományos női szerepek alól, ugyanakkor jól látszik, hogy a női szerepek továbbra is a nőkhöz tartoznak, csak épp más társadalmi és etnikai hátterű nőkhöz. Ezt Friese *new gender arrangement*-nek, azaz új gender-elrendezésnek nevezi. Parreñas szintén kitér arra, hogyan írják újra a nők a hagyományos munkamegosztási szerepeket a családban. Mivel

ők lesznek a jövedelmet szerzők, új családon belüli minták jönnek létre. Ezen minták a következő fejezetben kerülnek részletezésre.

CSALÁD

A migráció következménye: a transznacionális családok

Az új családi minták létrejötte szoros összefüggésben áll a gondozói munka nemzetállamok közt létrejövő, globális voltával, melynek elkerülhetetlen következménye, hogy a családtagok nem ugyanazon ország területén élnek. A szakirodalom transznacionálisnak nevezi azon családokat, melyek tagjai különböző országokban élnek, a nagy távolság ellenére azonban a kivándorló ugyanúgy a közösség tagjának tartja magát, tagjai jólétéért felelősséget vállal (Isaksen 2010). A transznacionális családok közös jellemzője továbbá, hogy legalább egy tagja külföldön szerez jövedelmet, míg a család más tagjai az anyaországban élnek, szocializálódnak és fogyasztanak (Isaksen 2010). A transznacionális család értelmezése sokszor háztartásra vonatkozik (Haidinger 2008). Haidinger érvei szerint a háztartás az a hely, ahol egyrészt a reprodukív munka folyik, másrészt a migrációról való döntés a háztartás fenntartásának stratégiája, mely a háztartás gazdasági és társadalmi státusát hivatott emelni. Harmadik érve szerint a háztartás transznacionális vonatkozásban tágabb értelembel bír, mint a nukleáris család, mert a migráns a kapcsolatot nemcsak a legközelebbi családtagjaival, hanem szélesebb körrel tartja fenn. Így a családok, háztartások a nemzetközi migrációban több szempontból is fontos szerepet töltenek be.

A transznacionális családok sokszor törött vagy csonka háztartásokként kerülnek említésre (Parreñas 2008), egyrészt mivel a házastársak és gyermekeik nem élnek együtt, másrészt mivel az anya nem felel meg a családi szerepekkel kapcsolatos hagyományos elvárásoknak, továbbá a fizikai távolságnak köszönhetően a családi szocializáció hagyományos formái nem alakulnak ki a szülők és gyermekek között. A szakirodalom a transznacionális lét szemléltetése végett további, az otthon maradt családtagokra vonatkozó fogalmakat használ. A hátrahagyott gyermekek, vagyis az ún. „euró-árvák” azok a gyermekek, akiket édesanyjuk vagy szüleik elhagytak Európáért, pontosabban az euró mint fizetési eszköz megszerzéséért (Lutz-Möllenbeck 2012). Ez utóbbi kifejezés pejoratív értelemben terjedt el, mely a 2000-es évek közepén Ukrajnában kapott hangot. Szintén a Lutz – Möllenbeck szerzőpárosnál olvashatunk az ún. *ellátási mintákról*, amelyek a migráció következtében kialakult tipikus, illetve kevésbé elterjedt családi minták. A tipológiába a hátrahagyott apák, nagymamák, gyermekvigyá-

zó családtagok és barátok, Skype-anyák, valamint egyéb gondozók kerültek bele, akik szerepeit a gyermek és az érintett gondozó szempontjából elemzik a kutatók. A transznacionális gondozói és háztartási munka szakirodalmában kisebb hangsúlyt kap a családon belüli férfiszerepek alakulása, jóllehet a kérdés szociológiai relevanciájú. Az otthon maradt férj tudatában van annak, hogy az anya szerepét kell átvennie, sokszor mégis elveszettnek érzi magát a ház körüli teendők elvégzésében. A hátrahagyott apák a státuszvesztés következtében egy krízist élnek át maskulin identitásukban (Lutz – Möllenbeck 2012). Ennek oka, hogy a férfiben megjelenhet az a szégyenérzet, hogy felesége külföldről teszi meg azt, amire ő nem képes, azaz eltartja családját, gazdasági biztonságot nyújt neki (Lan 2003). Emellett más kihívással is szembesül az otthon maradt apa, mely a gyermekneveléshez köthető. A témával foglalkozó szakirodalom három mintát nevez meg a gyermekükkel hátrahagyott apák körében: a gyermeket nagyszülői vagy egyéb rokoni segítséggel nevelő apákat, a gyermeket egyedül, azaz segítség nélkül nevelő apákat, valamint a gyermeket elhagyó apákat. A hátrahagyott apák sokszor érzelmileg sem felkészültek arra, hogy egy magát még ellátni nem tudó kisgyermekkel kettésben maradjanak, azok sokrétű igényét kielégítsék. Kutatási eredmények rávilágítanak arra, hogy a hátrahagyott apák felismerik erőforrásaik hiányát a gyermeknevelésben (Lutz – Möllenbeck 2012).

Más tipológia aszerint osztja csoportokba a transznacionális családot, hogy hányan, kik élnek külföldön: csak az egyik szülő dolgozik külföldön, és a gyermek más családtagokra van bízva otthon; mindkét szülő külföldön él; a gyermek is külföldön tartózkodik (Parreñas 2001). A különélés következménye, hogy a gyermekkel való intimitás megszűnik, a szülő-gyermek kapcsolat rendszeres telefonhívásokká redukálódik. Parreñas kutatása megerősíti, hogy a gyermekek a transznacionális anyaságot nem tartják kielégítő stratégiának az érzelmi szükségleteik kielégítéséhez, mert nekik is hagyományos, gender-alapú elvárásaik vannak. A gondozói rés fogalma Leinaweaver nyomán az a jelenség, amikor egy rokonra hárul a gyermeknevelés. A Peruból Európába vándorló szülők a munkavállalás első hét évében gyermeküket hátrahagyva dolgoztak, míg otthon a nagymama nevelte a gyermeket (Leinaweaver 2010). Amikor évekkel később a gyermek találkozott szüleivel, megállapította, hogy az ő igazi anyukája a nagymama. A történetben az idősödő nagymamának kedvezett az unoka jelenléte, mivel nemcsak társaságot és felelősséget kapott általa, de segítséget is a ház körüli munkában. A példa bemutatja, hogyan alakítja a gyermeknevelést a gazdasági okokból kialakult transznacionális család, valamint érezteti a gyermek-szülő távkapcsolat sérülékenységét. Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy egy transznacionális családot fenntartani *döntést* jelent. Egy olyan döntést, amely a családon belüli köl-

csönös felelősségvállalás nélkül nem jöhet létre. Példa erre Parreñas egyik filippínó interjúalánya, aki, még ha a férjétől való távolságot nem is saját elhatározásként, mint inkább a külső körülmények szorításaként értelmezte, magát a migrációs ak-tust mégis döntésnek tartotta (Parreñas 2001).

ÖSSZEZÉS

A szakirodalmi összefoglalóban két fő témakör került részletezésre. Elsőként Ausztriára mint befogadó országra esett a fókusz, majd azon gondozáshoz kapcsolódó témakörök kerültek bemutatásra, amelyek a Lutz-féle migráció-gender-gondozás felosztáson kívül megjelennek a migráns idősgondozással foglalkozó szakirodalomban. Ezek az alábbiak: a transznacionális családi forma egyéneket érintő problémája, a munka-család egyensúlyában bekövetkező átmenet, valamint a toborzó ügynökségek, az instrumentális hálózatok és az informális kapcsolatok szerepe a külföldi gondozói munkavállalásban. Az elemzés bemutatta, hogy a magasabb várható élettartam mellett a megnövekedett gondozói igények elő-
idézője a megnövekedett házi gondozói kereslet, amely az intézményi ellátásnál egyszerűbb, otthonosabb, humánusabb feltételeket biztosít a rászoruló betegnek. A kétezres évek elején kiépült otthoni ellátást biztosító gondozói rendszer teszi lehetővé a külföldi munkavállalóknak, hogy legálisan végezzék munkájukat Ausztriában. Ebből nemcsak a vándormunkások, hanem a munkát adó család mellett az állam is profitál, hiszen tehermentesíti az intézményeket, továbbá az ellátás olcsóbb formáját biztosítja. A statisztikák által is megerősített egyre növekvő külföldi házi idősgondozói létszám arra enged következtetni, hogy a kereslet valóban egyre csak nő, és a társadalmi öregedésnek köszönhetően egyre nagyobb lesz.

A migráns házi idősgondozás elemzésénél ugyanakkor a kínálati oldal vizsgálata éppolyan fontos, mint a keresleti oldalé. Számos tanulmány arra világít rá, hogy a gondozói munkát végző és házi idősgondozók elsődleges motivációja gazdasági jellegű, azaz a szükséghelyzet, sok esetben a kilátástalanság viszi rá őket arra, hogy ezt az alacsony presztízsű, szakképesítést nem, vagy alig igénylő, ugyanakkor fizikailag és mentálisan is megterhelő munkát végezzék egy számukra idegen kultúrában. Az országspecifikus példa rámutat arra, hogy az ausztriai idősgondozást végző nők munkája az évtizedek alatt kiépült migrációs csatornákon, kapcsolatrendszeren, állami és helyi szabályozások révén intézményesült ellátórendszeren múlik, ugyanakkor a gondozói munkát végző nők függőségi helyzete egy nemzetközi viszonyrendszeren túlmutató, globális egyenlőtlenségi rendszeren keresztül értelmezhető.

IRODALOM

- Bahna, Miloslav 2014: Slovak Care Workers in Austria: How Important Is the Context of the Sending Country? *Journal of Contemporary European Studies*, 22(4), 411–426.
- Bahna, Miloslav 2015: Victims of Care Drain and Transnational Partnering? *European Societies*, 17(4), 447–466.
- Bonsang, Eric 2009: Does Informal Care from Children to their Elderly Parents Substitute for Formal Care in Europe? *Journal of Health Economics*, 28(1), 143–154.
- Cangiano, Alessio 2014: Elder Care and Migrant Labor in Europe: A Demographic Outlook. *Population and Development Review*, (40)1, 131–154.
- Castles, Stephen – Miller, Mark J. 2003: *The Age of Migration – International Population Movements in the Modern World*. Palgrave Macmillan, Third Edition, New York.
- Castles, Stephen 2006: Guestworkers in Europe: A Resurrection? *The International Migration Review*, 40(4), 741–766.
- Faist, Thomas 2000: Transnationalization in International Migration: Implications for the Study of Citizenship and Culture. *Ethnic and Racial Studies*, 23(2), 189–222.
- Fjell, Tove Ingebjørg 2010: Doing Gender Equality. Cleaners employed in Norwegian middle-class homes. In Lise Widding Isaksen (ed.): *Global Care Work: Gender and Migration in Nordic Societies*. Nordic Academic Press, Lund, 97–114.
- Fraser, Nancy 2016: Contradictions of Capital and Care. *New Left Review*, July–August 2016, 99–117.
- Genera, Sandra 2011: Gaining an insight into Central European transnational care spaces: Migrant live-in care workers in Austria. In Bommers, Michael – Sciortino, Giuseppe (eds.): *Foggy Social Structures Irregular Migration, European Labour Markets and the Welfare State*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 91–116.
- Glenn, Evelyn Nakano 1992: From Servitude to Service Work: Historical Continuities in the Racial Division of Paid Reproductive Labor. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 18(1), 1–43.
- Green, Ohad – Ayalon, Liat 2015: Whose Right Is It Anyway? Familiarity With Workers' Rights Among Older Adults, Family Caregivers, and Migrant Live-In Home Care Workers: Implications for Policy and Practice. *Educational Gerontology*, 41(7), 471–481.
- Haidinger, Bettina 2008: Contingencies Among Households: Gendered Division of Labour and Transnational Household Organizations – The Case of Ukrainians in Austria. In Lutz, Helma (ed.): *Migration and Domestic Care Work. A European Perspective on a Global Theme*. Ashgate, Aldershot, 127–144.
- Hugo, Graeme 2013: What We Know About Circular Migration and Enhanced Mobility. Washington DC, *Migration Policy Institute*. 7.
- Iecovich, Esther 2007: Client Satisfaction with Live-In and Live-Out Home Care Workers in Israel. *Journal of Aging & Social Policy*, 19(4), 105–122.
- Isaksen, Lise Widding (ed.) 2010: *Global Care Work: Gender and Migration in Nordic Societies*. Nordic Academic Press, Lund.
- Kindler, Marta 2008: Risk and Risk Strategies in Migration: Ukrainian Domestic Workers in Poland. In Helma Lutz (ed.): *Migration and Domestic Work – European Perspective on a Global Theme*. Ashgate, Aldershot, 145–159.

- Lan, Pei-Chia 2003: Maid or Madame? Filipina Migrant Workers and the Continuity of Domestic Labor. *Gender and Society*, 17(2), 187–208.
- Leinaweaver, Jessaca B. 2010: Outsourcing Care: How Peruvian Migrants Meet Transnational Family Obligations. *Latin American Perspectives*, 37(5), 67–87.
- Liang, Li-Fang 2011: The making of an 'ideal' live-in migrant care worker: recruiting, training, matching and disciplining. *Ethnic and Racial Studies*, 34(11), 1815–1834.
- Loveband, Anne 2004: Positioning the product: Indonesian women migrant workers in contemporary Taiwan. *Journal of Contemporary Asia*, 34(3), 336–348.
- Lutz, Helma (ed.) 2008: *Migration and Domestic Work. A European Perspective on a Global Theme*. Ashgate, Aldershot.
- Lutz, Helma – Palenga-Möllenbeck, Ewa 2011: Care, Gender and Migration: Towards a Theory of Transnational Domestic Work Migration in Europe. *Journal of Contemporary European Studies*, 19(3), 349–364.
- Lutz, Helma – Palenga-Möllenbeck, Ewa 2012: Care Workers, Care Drain, and Care Chains: Reflections on Care, Migration, and Citizenship. *Social Politics*, 19(1), 15–37.
- Luz Ibarra, María de la 2013: Frontline Activists: Mexicana Care Workers, Subjectivity, and the Defense of the Elderly. *Medical Anthropology Quarterly*, 27(3), 434–452.
- Österle, August – Bauer, Gudrun 2012: Home care in Austria: the interplay of family orientation, cash-for-care and migrant care. *Health and Social Care in the Community*, 20(3), 1–9.
- Okólski, Marek 2001: Incomplete migration: A new form of mobility in Central and Eastern Europe. The case of Polish and Ukrainian migrants. In Wallace, Claire – Stola, Dariusz (eds.): *Patterns of migration in Central Europe*. Palgrave Macmillan UK, 105–128.
- Parreñas, Salazar Rhacel 2001: *Servants of Globalization Women, Migration and Domestic Work*. Stanford University Press, Stanford CA.
- Parreñas, Salazar Rhacel 2008: Perpetually Foreign: Filipina Migrant Domestic Workers in Rome. In Lutz, Helma (ed.): *Migration and Domestic Care Work. A European Perspective on a Global Theme*. Ashgate, Aldershot, 99–112.
- Porat, Irit – Iecovich, Esther 2010: Relationships Between Elderly Care Recipients and Their Migrant Live-In Home Care Workers in Israel. *Home Health Care Services Quarterly*, 29(1), 1–21.
- Riedel, Monika – Kraus, Markus 2010: The Long-Term Care System For The Elderly in Austria. *ENEPRI Research Report No. 69*. Contribution to WP1 of the Ancien Project. May 2010.
- Sönmez, Sevil – Apostolopoulos, Yorghos – Tran, Diane – Rentrope, Shantiana 2011: Human Rights and Health Disparities for Migrant Workers in the UAE. *Health and Human Rights*, 13(2), 17–35.
- Turai, Tünde 2014: Időseket gondozó kelet- és közép-európai nők diskurzusa transznacionális életükről. *ETHNO-LORE: A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve*, XXXI, 311–327.
- Vause, Sophie – Toma, Sorana 2015 : Peut-on parler de féminisation des flux migratoires du Sénégal et de la République démocratique du Congo? *Population*, 70(1), 41–67.
- Wallace, Claire 2002: Opening and Closing Borders: Migration and Mobility in East-Central Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 28(4), 603–625.

- Wancata, Johannes 2014: Vernreitung von Demenz. In Höfler, Sabine – Bengough, Theresa – Winkler, Petra – Griebler, Robert (szerk.): *Österreichischer Demenzbericht 2014*. Bundesministeriums für Gesundheit und des Sozialministeriums, Wien, 15-27.
- Williams, Fiona – Gavanas, Anna 2008: The intersection of Childcare Regimes and Migration Regimes. In Lutz, Helma (ed.): *Migration and Domestic Work. A European Perspective on a Global Theme*. Ashgate, Aldershot, 13-27.
- Zimmerman, Mary K. – Litt, Jacquelyn S. – Bose, Christine E. 2006: *Global Dimensions of Gender and Carework*. Stanford University Press, Stanford CA.

FELHASZNÁLT WEBOLDALAK

www.statistik.at (Letöltve: 2016.04.20.)

www.who.int (Letöltve: 2016.04.21.)

<http://www.worldsalaries.org> (Letöltve: 2016.07.11.)

<http://ec.europa.eu/eurostat/> (Letöltve: 2016.07.20.)

THE PRACTICE OF MIGRANT LIVE-IN CARE WORKERS - EXAMPLE OF AUSTRIA AS A RECEIVING COUNTRY

ABSTRACT

Population ageing affects several European and other countries all over the world and creates new challenges in societies. One of these challenges is caring for elderly people. This could be performed in the patient's home that is usually preferred by the client. The patient's family often liberates itself from caring, and hires cheap migrant workforce performing the caretaking. The paper is a literature review discussing current topics concerning this type of live-in care work. International research on migrant care workers mainly uses qualitative methods, due to the difficulties in quantitative estimations caused by the irregular status of migrant workers. The paper demonstrates the institutionalization of migrant care work through the Austrian example, where the receiving country could effectively carry out legalization of the previously illegal activity. The role of recruitment agencies, organizations and social networks will be presented. The paper details changes in family roles and division of labor in the family due to migration, and discusses the gender aspects of the international flows of care workers.